

REGINA MIKŠTAITĖ-ČIČIURKIENĖ

KATEGORIJA *PIEMUO*–SOCIALINIS KULTŪRINIS KLASIFIKACIJOS PRINCIPAS

Įvadas. Tyrinėjant ganymo papročius, išsiskiria kategorija *piemuo*, egzistuojanti šiandienėje visuomenėje ir tradicinėje kaimo bendruomenėje, ir išryškėja šios sąvokos dvejopa reikšmė. Pirmąją žodžio *piemuo* reikšmę paprastai nusakomas amžiaus tarpsnis¹, kuriuo vaikas, iš dalies jau gebėdamas užsidirbti pragyvenimui, galėjo atlikti paprasčiausius didelės kvalifikacijos ir patyrimo nereikalaujančius darbus². Antroji žodžio *piemuo* reikšmė tapatinama su tam tikra specifine asmens veikla, kuri žemdirbiškoje visuomenėje nebuvo prestižinė, bet reikalavo nemažų fizinių ir emocinių gebėjimų, buityje ji dažnai turi neigiamą prasmę. Iki šių dienų žodžiu *piemuo* norime pabrėžti asmens nesubrendimą.

Skirtinguose erdviniuose kontekstuose, šiandienėje visuomenėje ir tradicinėje kaimo bendruomenėje, kategorija *piemuo* išryškėja kaip vertybinė metafora bei simbolinės sąvokos ženkliškumas. Virginijaus Savukyno teigimu, „šiuolaikinis pasaulis yra ženkliškas: jei nori jame egzistuoti, privalai ką nors reikšti, kitaip tariant turėti įvaizdį“³. Tyrinėjant piemenavimo kultūrą⁴ ir joje veikiančių atskirų asmenų *piemenų* kategoriją labai svarbu

¹ XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje ikivedybinis žmogaus amžius buvo skirstomas į vaiko, piemens (piemenės), pusbernio (pusmergės), berno (mergos): Vyšniauskaitė Angelė, „Šeimos butis ir papročiai“, in: *Lietuvių etnografijos bruožai*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1964, p. 461.

² Žilvytis Šaknys, *Kalendoriniai ir darbo papročiai XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje. Jaunimo vakarėliai*, Vilnius: Diemedis, 2001, p. 12.

³ Virginijus Savukynas, „Maištininko“ figūros susiformavimo prielaidos postkomunistinėje erdvėje: Lietuvos atvejis“, in: *Dabartinės Lietuvos kultūros raidos tendencijos. Vertybiniai virsmai*, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2007, p. 130.

⁴ Pirmą kartą sąvoka apibrėžta: Manfred Klein, Gerhard Bauer (Hg.), *Hirten – Herden – Hütungsbrauch: Hirtenkultur in Litauen*, Münster: Monsenstein und Vannerdat, 2005, S. 7–10.

išsiaiškinti, ar tradiciniame pasaulyje taip pat aptinkama ženkliskumo funkcija. Taigi būtina peržvelgti visuomenės diferenciaciją pagal amžių, taip pat nuo to priklausomus socialinio statuso aspektus. Todėl šis tyrimas bus vienas pirmųjų bandymų aptarti *piemens* kategorijos šiandienės ir tradicinės prasmės ženkliskumą.

Tyrimo objektas – su gyvulių ūkiu susijusioje veikloje dalyvaujanti samdinių kategorijai priklausančių asmenų grupė, t. y. piemenys.

Straipsnio tikslas – nagrinėti *piemens* kategorijos prasmes skirtinguose kontekstuose.

Tyrimo metodika ir šaltiniai – tyrimui atlikti pasirenkami keli etapai. Sukaupta empirinė medžiaga, išanalizuotos Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus rankraščio bylos bei Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto archyvo medžiaga, susipažinta su publikuotais šaltiniais, lokalinio aprašomojo, apibendrinamojo pobūdžio bei naujausiais tiriamaisiais darbais. Pasinaudota lauko kokybinių tyrimų medžiaga (Etnografinės ekspedicijos⁵: „Ritualai gyvulių ūkyje: kalendorinis ciklas“⁶, „Balto ožio ceremonijos Švenčionių rajone“⁷, „Piemenavimo tradicijos Švenčionių rajone“⁸. Rašant darbą taikomi lyginamasis, analitinis bei etnografinis metodai.

Straipsnyje vartojami terminai:

Piemuo – tai asmuo, ganantis savo arba svetimo ūkio gyvulius ganymo sezono metu; kategorija šiandienėje visuomenėje ir kaimo bendruomenėje,

⁵ 2009 m. tyrimus rėmė LR Kultūros ministerija pagal Regionų programos dalinio finansavimo projektą „Regioninės ir lokalsios kultūros sąsajos“ (vadovas Vytautas Tumėnas). Medžiaga papildyta duomenimis, sukauptais 2010 m. lauko tyrimuose pagal Kultūros ministerijos Kultūros rėmimo fondo dalinai finansuojamą projektą „Tradicijos, jų transformacijos ir sklaida Lietuvoje“ (vadovė Regina Čičiurkienė).

⁶ Lietuvos istorijos institutas Etnologijos skyrius (toliau – LII ES), b, 2336. Balto ožio ceremonijos Švenčionių rajone. Medžiagą Švenčionių, Ignalinos, Zarasų, Daugpilio r. surinko Regina Mikškaitė-Čičiurkienė, 2009 m.

⁷ LII ES, b, 2337. Ritualai gyvulių ūkyje: kalendorinis ciklas. Medžiagą Švenčionių, Ignalinos r. surinko Regina Mikškaitė-Čičiurkienė, 2009 m. Duomenys cituojami iš skaitmeninių užrašų, todėl išnašoje bus įvardinti kaip aprašas (toliau ap.).

⁸ Našios muziejaus Etninės veiklos skyriaus mokslinis fondas (toliau – ŠvKM. E. MF.), b. 39. Piemenavimo tradicija Švenčionių rajone. Medžiagą surinko Regina Mikškaitė-Čičiurkienė, 2007 m. Duomenys cituojami iš skaitmeninių užrašų, todėl išnašoje bus įvardinti kaip aprašas (toliau ap.).

išreiškianti stereotipinių vaizdinių metaforą, įprasminanti nevienalytiškumą, simbolinę išraišką, ženkliškumą, amžiaus tarpsnį, lytį.

Piemenavimo kultūra – tai kultūra, integraliai egzistuojanti kitoje kultūrinėje plotmėje, galinti perimti, išsaugoti ir perduoti savo kultūrinius elementus, priklausoma tik nuo tos kultūros, kurioje egzistuoja.

Teoriniai aspektai. Tyrinėjant sąvokos *piemu* daugiareikšmiškumą gali būti naudingi tapatybių tyrinėjimai ir jų atskleidžiami kontekstai, atskirų kultūros reiškinių ženkliškumo ir stereotipinio funkcionavimo analizės. Svarbiu akstinu tampa kasdienybės išskyrimas iš bendro reiškinių konteksto. Orvaro Löfgreno teigimu, kasdienybės ir jos materialių formų studijos yra vienas nuolatinių Europos etnologijos mokslo bruožų⁹. Analizuojant reiškinių kaip stereotipų funkcionavimą, svarbios yra Thomaso K. Schipperso teorinės išvalgos apie kasdienybėje egzistuojančių daiktų ženkliškumą¹⁰. Reikšmingi Petro Kalniaus darbai apie etnografinius grupių stereotipus, stereotipinių vaizdinių funkcionavimą, jų identifikavimą¹¹, asmenų saviidentifikaciją jų gyvenamojoje aplinkoje¹². Išskiriant *piemens* vyrišką ženkliškumą ir simbolines struktūras, simbolinius aspektus bei amžiaus ir lytiškumo problemas, svarbūs Auksuolės Čepaitienės teoriniai pastebėjimai. Nagrinėdama etninį tapatumą, aptardama jo požiūriu reikšmingas situacijas ir prasmes, ji atskleidžia simbolių struktūrų kultūrinį metaforiškumą¹³. Vytauto Tumėno išvalgos apie gyvenamosios vietos, kilmės bei darbų paklausą¹⁴ suteikia šiam tyrimui teorinį pagrindą, atskleidžia *samdomo piemens* ir kaimo bendruomenės santykius svetimoje

⁹ Orvars Löfgren, „Past and Present in European Ethnology: A Swedish Perspective“, *Lietuvos etnologija*, t. 1, Vilnius: LII, 2001, p. 97.

¹⁰ Thomas K. Schippers, „Nuo daiktų prie ženklų: keičiant materialinės kultūros tyrimo perspektyvas Europoje“, *Lietuvos etnologija*, t. 6, Vilnius: LII, 2006, p. 31–44.

¹¹ Petras Kalnius, „Kitokie“ tarp „savų“: Lietuvos etnografinių grupių stereotipai“, *Lietuvos etnologija*, t. 11, Vilnius: LII, 2002, p. 23–52.

¹² Petras Kalnius, „Aukštaitijos ir Žemaitijos paribio vietinių gyventojų savimonė“, *Lietuvos etnologija*, t. 6, Vilnius: LII, 2006, p. 95–121.

¹³ Auksuolė Čepaitienė, „Atgaivinant etninį tapatumą: individas, simbolis, vieta“, *Lietuvos etnologija*, t. 1, Vilnius: LII, 2001, p. 167–198.

¹⁴ Vytautas Tumėnas, „Konvencionalūs, klasifikaciniai ir interpretaciniai regioninės tapatybės aspektai ir sąsajos su tautodaile“, *Lietuvos etnologija*, t. 7, Vilnius: LII, 2007, p. 125–156.

gyvenamojoje erdvėje bei požiūrį į ją šiuolaikinėje visuomenėje. Remiantis minėtais darbais, čia išskiriamas kategorijos *piemuo* daugiareikšmiškumas, atskleidžiamas per stereotipinių vaizdinių metaforiką šiuolaikinės visuomenės bei tradicinės kultūros požiūriais.

Piemenavimas kaimo bendruomenėje: istorinis diskursas. Reikšmingas tyrimo aspektas yra atskleisti piemenavimo kultūros vietą kaimo bendruomenės kultūrinėje terpėje. Svarbu parodyti, kad *piemuo* joje funkcioja kaip darbo jėga ir kaip atskiras individas. Tai padeda atskleisti piemenavimo kultūros istorinę raidą. Bendro gyvulių ganymo tradicijos Lietuvoje susiklostė XVI a. bendruomeniniame kaime. Veikiant įvairiems sociokultūriniais veiksniams (bažnytinių kalendorių kaita, baudžios panaikinimas ir kt.) kaimo bendruomeninės gyvenimo formos pasiekė XX a. Dar XIX a. Lietuvos kaime vyravusi agrarinė kultūra XX a. pr. peraugo į industrinę. Tačiau kartu tai yra esminė ir kardinali tradicinio gyvulių ūkio bei su juo susijusio gyvulių ganymo transformacijos pradžia. XX a. pr. pradėta vykdyti žemės reforma, kaimai suskirstyti į vienkiemius, Lietuvoje gyvulių ganymas iš esmės ėmė kisti. Regionuose, išskyrus Vilniaus kraštą, reforma vykdyta be nukrypimų. Vakarinėje Lietuvos dalyje ganymas iš bendruomeninio perklasifikuojamas į dvi grupes. Pirmajai priskiriamas individualus gyvulių ganymas, kai ganoma vieno šeimininko banda (samdomas svetimas piemuo arba gano savi vaikai). Šiomis sąlygomis beveik nelieka vyriausio piemens (kerdžiaus) vaidmens ir laipsniškai atsisakoma būtinybės samdyti jo pagalbininkus piemenis. Antrajai grupei priskiriamas individualus gyvulių rišimas, kai visiškai atsisakoma piemenų. Minėtų aplinkybių pasekmė – nustojama bendrai ganyti gyvulius, nebelieka piemenų, dalyvaujančių su gyvulių ūkiu susijusioje veikloje.

Kitokia padėtis susiklostė Rytų Lietuvoje. Čia Lenkijos okupacijos metais nevyko žemės reforma, todėl dauguma kaimų liko nesuskirstyti į vienkiemius ir ilgai išsilaikė bendruomeninio ganymo tradicijos. Lyginant su vakarine Lietuvos dalimi, rytinėje poreikis samdyti piemenis ilgainiui tapo būtinybe, kaimo bendruomenė gyvulius ganydavo bendrose ganyklose, o jai prižiūrėti samdydavo piemenis, skirstytinus į dvi grupes: vyresnysis piemuo (kerdžius) ir jo pagalbininkai. Piemenų samdos reikalus tvarkydavo vyresnio amžiaus kaimo vyrai kaimo sueigoje (*sklode*).

Ganymo tradicijos iš esmės ima kisti XX a. šeštame dešimtmetyje. Įsibėgėjus sovietizacijos procesams, kolektyvizacijos metu Lietuvoje buvo

nacionalizuotas ne tik nekilnojamasis ir kilnojamasis turtas, bet ir gyvuliai, o kaimo gyventojai suvaryti į *kolchozus*. XX a. antroje pusėje daugelyje kaimų sumažėjus bandoms, karves pradėta ganyti *zagaratkosuose* (užtvarese), ima nykti gyvulius ganiusių piemenų sluoksnis. Techninės naujovės kolūkinėje sistemoje pritaikomos ir gyvulių ganymui, tad atsiranda nauja simbolinė piemens reikšmė. Žmogaus *piemens* funkcijas ilgainiui „perima“ vadinamasis *elektrinis piemu*¹⁵. Beveik nebelieka poreikio samdyti piemenų, tik išskirtiniais atvejais, kai gyvulių savininkai yra senyvo amžiaus, nusamdomas piemu, vadinamas *padciensku*¹⁶. Tai paskutinė piemens kaip samdinio nunykimo fazė. Piemu *padziensku* vadinamas dėl darbo pobūdžio. Toks piemu buvo samdomas ganyti tik esant poreikiui ir padieniui. XX a. po septinto dešimtmečio ganymas įgauna naują pavidalą, jis traktuojamas kaip pagalba. Dažnas pateikėjas teigia, kad parvažiavęs į kaimą seneliams padėdavo paganyti karves. Pramogai pasikviečiami ir vaikai iš miesto – tuomet „jiems ganymas egzotika tapo“¹⁷. Piemens suvokimas tampa tik prasminiu, pagal atliekamo darbo funkciją traktuojamas kaip *paganymas*, kai asmenys nebeganydavo gyvulių visą sezoną ar dieną, o tik pasirinktinai jiems tinkamu laiku. Kaimo bendruomenės nariai į tokius piemenis tik su humoru kreipdavosi *piemu*.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, kaimo gyventojams buvo išdalytos bendros ganyklos, kiekvienam individualiai po 3 ha. Tuomet ir rytinėje Lietuvos dalyje imamas praktikuoti individualus gyvulių rišimas, bet įstojus į ES, pradėjus mokėti išmokas už atsisakymą laikyti melžiamas karves, jų beveik nebelieka. Nūdienos globalizacijos kontekste kategorija *piemu* transformuojasi ir įgauna visai naują, tradicinėje kultūroje neegzistavusią formą, kai paisoma vartotojų poreikių tenkinimo ir pelno siekimo. Viena naujausių kategorijos *piemu* transformacijos pasekmių – siejimas nebe su asmeniu, o su jo interpretacijos prasme, pavyzdžiui, leidyboje – kaip sieninis *piemenėlio* kalendorius, pieno pramonininkų – kaip *piemenėlio* varškė ar sūris, prekybininkų grupėje – kaip *piemenų* salotos bei kultūros srityje – *piemenys* kaip scenos veikėjai.

¹⁵ Regina Mikštaitė-Čičiurkienė, *Piemenavimas Švenčionių krašte XX a., Švenčionys: Firidas, 2007, p. 28.*

¹⁶ *Ibid.*, p. 34.

¹⁷ ŠvKM. E. MF. b. 39, ap. 12.

Piemuo kaip darbinė kategorija. Daugumoje ikiindustrinių visuomenių socialinis statusas įgyjamas su per amžių įgyjama patirtimi¹⁸. Istoriko Reinhardo Siederio teigimu, Vidurio Europoje valstiečių vaikystė XVIII–XIX a. iš esmės skyrėsi nuo kitų socialinių sluoksnių žmonių vaikystės¹⁹. Panašiai ir XIX–XX a. sandūros Lietuvos kaime, žemdirbių kultūrinėje bendruomenėje ypatingu suaugusiųjų dėmesiu vaikas nebuvo lepinamas, antai jau nuo mažens jis būdavo pristatomas prie ūkio ir kitų darbų. Tokio požiūrio į vaikus motyvacija glūdinti tradicinėje liaudies pedagogikoje, pagrįstoje principu „suformuluoti vaikų fizines ir psichines savybes svarbiausiam gyvenimo tikslui – dirbti, pratęsti šeimą ir sugyventi su supančia aplinka“²⁰.

Vitalis Morkūnas žemės ūkio darbininkus suskirsto į tam tikras kategorijas pagal amžių, lytį bei atliekamą darbą: bernai ir pusberniai, mergos ir pusmergės, piemenys, kumečiai²¹. Bernai ir pusberniai atlikdavę visus vyriškus ūkio darbus, o mergos ir pusmergės – namų ruošos, gyvulių priežiūros darbus. Bendruomeniniu požiūriu žemiausia ir labiausiai menkinama buvo piemenų kategorija. Piemens darbas – ne tik gyvulius ganyti, bet ir kitokio pobūdžio papildomi ūkio darbai, kartais trukdavę ir vieną, du mėnesius, antai kūlimas su talkomis²². Samdomi mažesnio amžiaus piemenys privalėjo savo šeiminkams prirauti kiaulėms žolės, nuskusti bulvių, net prižiūrėti mažus vaikus.

Kategorijos *piemuo* prasmų nevienalytiškumas. Tyrinėjant bendruomeninio gyvulių ganyto tradicijas klasifikaciniu požiūriu išskiriamos dvi piemenų grupės: *samdomi* (svetimi) ir savi (savos šeimos) piemenys. Visuose Lietuvos regionuose nepalankiausia buvo samdinio piemens padėtis, dar blogiau, jei jis tarnavo ne savo kaime – toli nuo tėvų ar pirmuosius metus. Romano Vasiliausko teigimu, piemenavimas buvo socialinė būtinybė.

¹⁸ Thomas Hylland Eriksen, *Small Places, Large Issues. An Introduction to Cultural and Social Anthropology*, London, Sterling, Virginia: Pluto Press, 2001, p. 134–135.

¹⁹ Рейнгард Зидер, *Социальная история семьи в Западной и Центральной Европе (конец XVIII–XX в.)*, Москва: Владос, 1997, с. 37.

²⁰ Angelė Vyšniauskaitė, Petras Kalnias, Rasa Paukšytė-Šaknienė, *Lietuvių šeima ir papročiai*, Vilnius: Mintis, 2008, p. 142.

²¹ Vitalis Morkūnas, *Nuo tamsos ligi tamsos*, Vilnius: Mokslas, 1977, p. 47.

²² *Ibid.*, p. 45.

Gyvulių ganymas piemenims asocijavosi ir su daugeliu nemalonių aplinkybių: ankstyvu kėlimusi, darbo monotoniškumu, ypač ganant vienam, atšiauriomis gamtos sąlygomis, su užduotimis, kurios ne visada atitikdavo vaiko amžių²³. Daugelis gyvulius ganiusiųjų piemenavimą detalizuoja kaip sunkiausią savo gyvenimo tarpsnį²⁴. Priimtina etnologės Pranės Dundulienės išvada, kad gyvulių ganymas buvo nelengvas darbas, grūdinantis vaikus sunkiam valstiečio gyvenimui²⁵. Irena Regina Merkienė pastebi, kad samdomo piemens gyvenimo sąlygos siejamos su sunkesne nei kitų piemenų padėtimi²⁶. Daugelio samdomų piemenų gyvenimo aplinkybės dažniausiai priklausydavo nuo šeiminių sąlygų: *Šeiminkai buvę pikti, žiaurūs, prastai valgydinę, miegot neduodavę. Dar gaidžiams negiedojus prikeldavę bulvių skusti. Visą dieną kur nors sumigę, o vakarais pristatydavę balanomis žibinti. Žibini, žibini ir užsnūsti, balana užgęsta... Tai kad jau suriks ant tavęs, tai net visos blusos iš išgąščio apmiršta. Tu pašoki, šeiminkas kad patemps tave už ausies, tai net kraujas pasirodo... Paskum dar priskaičiuoja – tu tinginy, miegaliau, dykai duoną ėdi, dar ir algos norėsi, kad mokėčiau.*²⁷ Vien tas faktas, jog reikėjo gyventi ir tarnauti svetimoje šeimoje, samdytam piemeniui buvo išgyvenimo būtinybė.

Kitokia padėtis buvusi *savų* šeimos piemenų, dažniausiai dirbdavusių lengvesnius darbus, jie buvo geriau maitinami ir rengiami. *Savas piemuo* gyveno savoje kaimo bendruomenėje ir jį auginančioje šeimoje, čia galėjo tikėtis šeimos narių palaikymo ir pan. To neturėjo samdomas *svetimas piemuo*.

Piemuo kaip amžiaus kriterijus. *Piemuo* tradicinėje kultūroje siejamas su pirmąja gyvenimo mokykla, varganos, sunkios vaikystės pradžia. XIX a. pabaigoje vaikai piemenauti pradėdavo net nuo 6–7 metų, o ganyti

²³ Romanas Vasiliauskas, „Piemenavimas. Vaiko branda“, *Šiaurės Lietuvos kultūros paveldas. Papročiai*, t. 1, Kaunas, 2007, p. 155.

²⁴ Žilvytis Šaknys, *Kalendoriniai ir darbo papročiai XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje. Jaunimo vakarėliai*, Vilnius: Diemedis, 2001, p. 11.

²⁵ Pranė Dundulienė, *Senieji lietuvių šeimos papročiai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999, p. 101.

²⁶ Irena Regina Merkienė, „Gyvulių ūkis. Lokalinės kultūros universalumas ir savitumas“, in: *Lietuvos valsčiai. Muilininkai. Kernavė. Čiobiškis*, Vilnius: Versmė, 2005, p. 873.

²⁷ LII ES, b. 118, l. 378.

Kiaulių piemenys kūrena ugnį. Čižūnų k., Trakų raj. 1950 m. LII ES, b. 6. Angelės Vyšniauskaitės nuotr.

baigdavo kartais net 20–21 metų sulaukę vyrai²⁸. Kaip pastebi Irena Stankuvienė, „įvairios istorinės, socialinės, individualios šeimos sąlygos, kaimo bendruomenės specifika, vaiko lytis, amžius darė ir daro įtaką ugdymui“²⁹. Nors piemens amžiaus vaikai galėjo turėti ir kitų užduočių (pavyzdžiui, mergaitės – prižiūrėti vaiką, abiejų lyčių vaikai – padėti namų ruošoje, atlikti kitus tėvų ar šeiminių nurodymus), tačiau pagrindinis šio amžiaus vaikų užsiėmimas buvo ganyti gyvulius. Pelikso Bugailiško duomenimis, vaikai piemenauti pradėdavę nuo Kalėdų, Trijų Karalių ar Jurginių ir dirbdavę iki Visų Šventųjų dienos³⁰. Analogiškus duomenis pateikė ir prieškarį

²⁸ Pelikso Bugailiškis vėlyvą amžių sieja su pavojumi sutikti vilką: Bugailiškis Pelikso, „Galvijų ganymas ir piemenų būklė“, *Gimtasai kraštas*. 1935, nr. 2(6), p. 268.

²⁹ Irena Stankuvienė, „Tradicinė Lietuvos kaimo dorovinė kultūra bei tradicinis ugdymas: idealusis ir realusis aspektai“, *Tiltai. Priedas. Edukologija: problemos ir perspektyvos*, 2002, nr. 11, p. 149.

³⁰ Pelikso Bugailiškis, *op. cit.*, p. 68.

nagrinęjęs Vitalis Morkūnas. Jo duomenimis, visoje Lietuvoje piemenų samdos laikas, išreiškiant procentais, prasidėdavo nuo Jurginių (61,5) ir trukdavo iki Kalėdų (48,3) arba Visų Šventųjų (47,3)³¹.

Vitalio Morkūno duomenimis, piemenimis tarnauti pradėdavo 5–15 metų berniukai (dauguma 6–9 metų) ir 5–14 metų mergaitės (dauguma 7–10 metų). 11–18 metų vaikai ir paaugliai (dauguma 13–15 metų) jau dirbdavo pusbernio, 9–21 metų (dauguma 12–15 metų) mergaitės ir merginos – pusmergės darbus³². Todėl piemenavimas prasideda gana ankstyvoje vaiko raidos stadijoje³³. Remiantis psichologų išskiriamais vaiko amžiaus tarpsniais, piemenauti pradėdavo pirmojoje (berniukai ir mergaitės, 4–7 metų) ir antrojoje (berniukai 8–12, mergaitės 8–11 metų) vaikystės stadijoje, o baigdavo paauglystės (berniukai 13–16, mergaitės 12–15 metų) tarpsnyje³⁴. Pasak Žilvyčio Šaknio, XIX a. pabaigoje jaunystės pradžia buvo siejama su piemenavimo pabaiga. Į jaunimo būrį piemuo negalėjo patekti, nors juridškai pagal amžių galėjo net tuoktis³⁵.

Taigi piemenavimas prasidėdavęs anksti, samda trukdavusi labai ilgai ir tai reiškė gilų atotrūkį nuo savo šeimos, bendruomenės, kur turėjo prasidėti socializacija. Amžiaus skirtumas piemenų bendravime buvo svarbus ir dažniausiai pasireiškėdavo hierarchiniu principu. Piemenų lyderis dažniausiai būdavo samdomas piemuo – vyresnis, stipresnis, kai kada mokytesnis bei gudresnis. Jaunesnių piemenų padėtis buvo kitokia, o sunkiausia – pirmus metus ganančio piemens. Pirmiausia todėl, kad jis privalėjo klausyti vyresniųjų. Pirmus metus ganantis piemuo būdavo įvesdinamas į piemenų grupę. Vyresni piemenys tikrindavo jo vikrumą, sumanumą ir pan. Silpnesnis vaikas neretai būdavo užgauliojamas, tapdavo patyčių objektu. Tačiau daugeliu atvejų piemens padėtis bendruomenėje bei piemenų grupėje priklausė nuo jo asmeninių charakterio savybių. Asmuo, gebantis atsispirti patyčioms, buvo vertinamas labiau:

³¹ Vitalis Morkūnas, *op. cit.*, p. 46.

³² *Ibid.*, p. 22–23.

³³ Pagal amžių išskiriami žmogaus gyvenimo laikotarpiai – kūdikystė, vaikystė, paauglystė, brendimas, branda, senatvė. <http://lt.wikipedia.org/wiki/Amžius>. Teisiškai vaikas – pilnametystės nesulaukęs asmuo (Lietuvoje – iki 18 metų). <http://lt.wikipedia.org/wiki/Vaikas>.

³⁴ Alfonsas Gučas, *Vaiko psichologija*, Kaunas: Šviesa, 1981, p. 14.

³⁵ Žilvytis Šaknys, *Jaunimo brandos apeigos Lietuvoje*, Vilnius: Pradai, 1996, p. 39.

*Apžiūrėjo ir mano maišelį (terbelę) su pietumis. Kai vienas panoro paimti mano sūrį, gavo botagu per blauzdas. Taip buvo mane pamokęs gospadorius. Sakė: „Jeigu užsileisi iš pradžių, tai per visą vasarą visi tave jodinės“³⁶. Amžiaus skirtumas dažnai būdavo piemens privalumas, pastebimas jų atliekamose apeigose. Per rudenį atliekamą žiemos iššaukimo apeigą vyresnis pienuo jaunesnį, dažnai pirmus metus ganantį arba silpną kaip asmenybę vaiką versdavo kasti ožiui į uodegą (tikėta, kad kai jis pradės tuštintis, tada pasnigs ir pasibaigs ganiava), o kerdžius *kartu juokiasi ir net patarinėja, kas reikia daryti*³⁷.*

Lytiškumo aspektas. Piemenavimas daugiausia siejamas su vyriškąja lytimi, nes ganymas laikytas vyrišku darbu. Vacio Miliaus teigimu, Lietuvoje dar XIX a. antroje pusėje ir XX a. pradžioje „buvo tokių žemės darbų, kuriuose kartu dalyvavo vyrai, moterys ir vaikai, tačiau buvo pasiskirstymas pagal lytį ir amžių“³⁸. Tam tikros aplinkybės lemdavo, kad bandą kartu su berniukais ganydavo ir mergaitės, ypač jei šeimoje nebūdavo piemens amžiaus berniukų. Tačiau čia galime išvelgti ir gilesnę prasmę. Marvin Harris teigimu, „daugelyje kultūrų vyrai tiki esą dvasiškai pranašesni už moteris ir kad moterys esančios pavojingos ir suteršiančios, silpnos ir nevertos pasitikėjimo“³⁹.

Piemenavimo metu santykiai tarp abiejų lyčių būdavo saviti, pasireiškiantys vyriškumo dominavimu, diskriminavimo aspektais. Dažniausiai berniukai, kad ir kokio amžiaus būtų, save laikė tikrais vyrais, galinčiais geriau už mergaites atlikti savo darbą – ganyti bandą. Todėl piemenaičių padėtis tarp piemenų asocijuojasi su dažnu pasityčiojimu, netgi fiksuojami kerdžiaus ar piemenų seksualinio priekabiavimo atvejai: *Teko ganyti prie kerdžiaus Bolesio, kuris mėgdavo sučiupti mergaites per krūtinę. Mes bėgdavome nuo jo*⁴⁰. Ganymo metu vyresni piemenys iš mergaičių dažnai pasityčiodavo – „ypač nukentėdavo piemenaitės, tos, kurios jau buvo paaugę, nuolat

³⁶ Kazys Varašinskas, „Piemenėlio darbai ir vargai“, *Mūsų kraštas*, 1994, nr. 2 (5), p. 93.

³⁷ Elvyra Glemžaitė-Dulaitienė, *Kupiškėnų senovė. Etnografija ir tautosaka*, Vilnius: Valsstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958, p. 202.

³⁸ Vacys Milius, „Kasdienybės darbų paskirstymas Lietuvos kaime XIX a. antroje pusėje – XX a. pirmoje pusėje“, *Lietuvos etnologija*, t. 5, Vilnius: LII, 2005, p. 28.

³⁹ Harris Marvin, *Kultūrinė antropologija*, Vilnius: Tvermė, 1998, p. 123.

⁴⁰ *Pasakojai kupiškėnai*, Vilnius, 1980, p. 81.

patirdavo prievartą ir pažeminimus⁴¹. Piemenavusių mergaičių atsiminimuose aptinkami tokie pasakojimai: *Lauke užmigus, didesni piemenys nu-
audavo mano vyželes ir paslėpdavo. O kur jas atrasi: gal po akmeniu, gal aukštai
medyje pakabintos? Parbėgu namo, prisipažįstu tetukui, išbučiuoju abi rankas,
jis ir nupina naujas vyželes*⁴². Mergaičių atkaklumas, noras pritapti piemenų
bendruomenėje dažnai versdavo priešintis patyčioms⁴³. Pateikėja prisimi-
nė, kad vieną mergaitę piemenę mušdavę berniukai, bet ji jiems niekada
nenusileisdavusi. Net ant medžių žievės kaime buvo išrašyta peiliu: *Gink
nuo bado, karo i nuo vainos, i nuo Levono Aldonos*⁴⁴. Nesutarimus, peštynes,
kivirčius tarp piemenų, nepriklausomai nuo lyties, išsprėsdavo kerdžius:
*Susikabinus perjuosdavo botagu per blauzdas*⁴⁵, „kai piemenys imdavo peštis,
užtvodavo botagu“⁴⁶.

Su moteriškosios lyties žeminimu siejamas ir vienas žiemos iššaukimo
apeigos momentas. Svarbiausia figūra būdavo labiau patyręs, vikresnis bei
iškalbingesnis, dažniausiai jau ne pirmus metus ganęs, vyresnio amžiaus
piemuo, būtina berniukas. Pati negarbingiausia apeigos dalyvio pozici-
ja – įsikąsti gyvuliui į uodegą, kuri atitekdavo jauniausiam, pirmus metus
ganančiam piemeniui, tam, iš kurio dažniausiai tyčiotasi, ar kartu ganiu-
siai mergaitėi: *kita mergaitė užpakaly šliaužė keliaklūpsta, įsikandus dantimis į
jo uodegą* (Zarasų r.)⁴⁷, *mergaitė aviną stūmė už užpakali*⁴⁸. Balto ožio ar avino

⁴¹ Gerhard Bauer, „Hütung und Hirtenleben – Ökonomische und Sociale Aspekte“, in: Manfred Klein, Gerhard Bauer, *op. cit.*, s. 57.

⁴² *Pasakoja kupiškėnai*, Vilnius: Vaga, 1980, p. 242.

⁴³ Patyčios – tai tyčiniai, pasikartojantys psichologiškai ar fiziškai stipresnio asmens veiksmai, siekiantys ižeisti, įskaudinti kitą žmogų. Patyčių esama ir tarp suaugusiųjų, tačiau reiškinio ypatumai tyrinėjami analizuojant vaikų ir paauglių bendravimą. Tyčiotis – tai pravardžiuoti, priekabauti, erzinti, stumdyti, mušti, atimti pinigų ar daiktus, apkalbėti, ignoruoti, gąsdinti. Pagal: *Būk saugus*, (M. Drevinskienė, J. Lazarenka, R. Sinkevičius), Policijos departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos; Viešosios policijos apsaugos tarnyba, 2008, p. 17.

⁴⁴ Regina Mikštaitė-Čičiurkienė, *Piemenavimas Švenčionių krašte XX a.*, p. 94.

⁴⁵ ŠvKM. E. MF. b. 39, ap. 03.

⁴⁶ Augenija Jarašiūnaitė, „Ralio, karvutė, ralio...Aukštaičių ganymo papročiai“, *Liaudies kultūra*, 1993, nr. 3, p. 15.

⁴⁷ Lietuvos tautosakos ir literatūros institutas (toliau – LTA), b. 1722. Zarasų, Utenos apskritys, medžiaga gauta iš Alekso Urbono, ap. 109.

⁴⁸ LII ES, b. 2337, l. 9.

vedantieji būdavo stipresni piemenys, o jaunesnis piemuo ar mergaitė pasodinami ant nugaros, tarsi imituojant jojimą: *tai jau aš kap lengvesnė kai buvau, paci maža buvau, lingvesnie tai mani būdavo į daugiu stumdydavo*⁴⁹.

Kasdienėje piemenų veikloje pastebimas vyriškosios lyties asmenų polinkis nurodyti moteriškosios lyties atstovių nesugebėjimą pasigaminti elementariausių piemenavimo atributų, ženklinančių jas kaip piemenis. Piemenavusiųjų teigimu, mergaitėms pats *kerdžius* dūdeles padarydavęs, nes jos pačios nemokėjusios. Analizuojant ganiusiųjų mergaičių atsiminimus, nepastebime lytinės diskriminacijos sureikšminimo. Tai traktuojami kaip faktai, tarsi atspindintys natūraliai kaimo bendruomenėje susiklosčiusius santykius tarp abiejų lyčių atstovų. Ši teiginį patvirtina Y. Bronfenbrenner teiginys, kad „mergaičių per stipri „socializacija“ – siekimas, kad jos būtų paklusnios – įprastas reiškinys“⁵⁰.

Piemenavimas kaip vargingo darbo metafora. Piemens samdinio gyvenimas traktuojamas kaip vienas sudėtingiausių tarp visų samdinių: jauno amžiaus samdos pradžia, gyvenimas svetimoje šeimoje, kartais ir toli nuo namų, negalėjimas pačiam apsiginti ir pan. Varginga piemens padėtis kaimo bendruomenėje buvo siejama su smurto, patyčių iš kitų pusės patyrimu. XIX–XX a. sandūros pateikėjų duomenimis, gyvenimo sąlygos dažnai tapatinamos su smurtu ir patyčiomis: *piemenėlius skriaudžia šeimnininkas, skriaudžia šeimnininkė, skriaudžia bernas, merga, pusmergė ir visi šeimnininko vaikai*⁵¹. Todėl *samdomo piemens* gyvenimas svetimoje šeimoje siejamas su diskriminacija, kuri piemenims pirmiausia asocijuojasi su fizinėmis bausmėmis. Ypač jos buvo taikytos jaunesniems, mažiau patyrusiems piemenims, dažniausiai dėl gyvulių praganymo, jų susižeidimo ar pasėlių nuniokojimo. Gerhardo Bauerio teigimu, bausmės vykdymas būdavęs negailestingas, vesdavęs prie tyčinių įžeidinėjimų ir pasityčiojimų. Vienintelė galimybė išvengti tokio žiauraus išgyvenimo buvo pabėgimas⁵²: *Vakare mane šeimnininkas „pamylėjo“ karėvišku diržu. Tris dienas jie karves ganė patys,*

⁴⁹ LII ES, b. 2337, l. 5.

⁵⁰ Nathaniel Lees, David C. Berliner, *Pedagoginė psichologija*, Vilnius: Alma litera, 1994, p. 154.

⁵¹ LII ES, b. 118. Etnografiniai užrašai įvairiomis temomis. Seredžiaus apylinkės. Surinko Pranas Virakas. 1962 m. l. 312.

⁵² Gerhard Bauer, *op. cit.*, S. 56.

nes aš gulėjau kruvinas tvarte ir negalėjau paeiti⁵³. Tačiau ne visais atvejais piemenį išgelbėdavo pabėgimas. Dažnas piemuo atsimenta patyręs fizinį smurtą ne tik nuo šeimininkų, vyresnių samdinių ar šeimininkų vaikų, bet ir nuo savo pačių tėvų. Bausmės buvo taikomos ne tik svetimiems samdytiems piemenims, bet ir saviems. Ekspedicijos metu užfiksuotas atvejis, kai nebuvo pasigailėta savo vaiko kurčnebylio:

Suprantat, ten jau kurios iš kolūkiečių nupirktos, jos nenori prie tos bandos, nepripranta. Jos bėga namo, kad jos nu, kad jos nepabėgtų, tai pririšdavo skambutį an kaklo ir, bet aš gi negirdžiu, man tas nepadeda, nežinai kur ta karvė yr. Reikdavo tiesiog ir 100 karvių, ir žiūrėk kur ta karvė yra. Ten daug jų būdavo ir 4, 5 ir 7 būdavo nupirktos, va šviežiai nu va ir jos bėga namo, aš gi negirdžiu. Tėvelis, bara. [...] Tėvelis ir bara, ir mūša mane, ir viską. Nu ką aš kuo, aš kalta, kad aš negirdžiu [pravirko] nu kur ta karvė. Taip akim vat man žiūrėt, nežinot kaip žmogus negirdi, jo klausu yra akys ir širdis. Nu ir nepasakysi kaip sakoma, kad ir savam [pravirksta]. (Telšių r.)⁵⁴

Dažnos patyčios, pažeminimai piemenis lydėjo visur ir visada. Vyresnieji kaimo bendruomenės ir šeimos nariai tokį vaiką, užuot kreipėsi į jį vardu, tiesiog šaukdavo *piemeniu*, negailėdavo kandžių žodžių ir užgauliojimų. Todėl dažniausiai samdyto piemens padėtis jį nusamdžiusioje šeimoje versdavo būti pakančiu bei paklusniu. Išankstinis žinojimas, kad nebeturės kam pasiguosti, ugdė tvirtą, gyvenimo užgrūdintą asmenį. Pavieniai prisiminimai apie piemenavimo laikus kartais parodo *samdomo piemens* padėties prošvaistes: *Parginus bandą, pirmasis primilžto pieno puodelis – jam išgerti⁵⁵*.

Ne tik elgesys su *piemeniu* kaimo bendruomenėje, bet ir jo kasdienybė – sunki, kartais nepakeliama. Tyrimų duomenimis, *samdomo piemens* buitis identifikuojama kaip viena prasčiausių, ypač rytinėje Lietuvos dalyje. Morkūno teigimu, piemenys dažnai miegodavę ant krosnies, suolų bei gultų, retai kuriam tekdavo miegoti lovoje, pasiklojus senus drabužius, o apsiklojus tiesiog sernėgomis⁵⁶:

⁵³ Kazys Varašinskas, „Piemenėlio darbai ir vargai“, *Mūsų kraštas*, 1994, nr. 2 (5), p. 94.

⁵⁴ LII ES, b. 2336, ap. 31.

⁵⁵ Vladas Trinka, „Piemenavimas Ramonaičiuose“, in: *Lygumai. Stačiūnai*, Vilnius: Versmė, 2001, p. 538.

⁵⁶ Vitalis Morkūnas, *op. cit.*, p. 109.

Dažniausiai piemenėlis miegodavo kameros lovoje, kur vietoj čiužinio būdavo įmesta šiaudų ir užtiesta marška. Apsiklodavo jie savo drapanėlėmis arba gūnia. Mažesni piemenėliai bijodavo kur atskirai miegoti, tai miegodavo gryčioje ant suolo, po šonu pasitiesdami savo drapanėles; kai jau būdavo labai šalta, užlipdavo miegoti ant krosnies. Kartais, kai piemenėlis būdavo labai išvargęs, sukniubdavo bet kur ir išmiegodavo iki ryto nenusivilkęs.⁵⁷

Dar apie XX a. vidurį samdytų piemenų gyvenimo sąlygos svetimoje šeimoje buvo prastesnės nei savoje. Juos prasčiau maitindavo, blogiau rengdavo, duodavo daugiau papildomo darbo, tekdavo mažiau miegoti. Jie valgydavo ant suolo, palangės, nes dauguma samdinių šalia savęs prie stalo piemenų matyti nenorėdavo⁵⁸. Skurdi buvo ir piemenų apranga. Tai sąlygojo kelios aplinkybės: piemuo tarnavo svetimoje šeimoje, kur užimdavo žemiausią socialinę padėtį; ūkinės naudos sumetimais; kuo mažesnės piemens išlaikymo sąnaudos. Drabužius piemenims dažniausiai persiūdavo iš sudėvėtų suaugusiųjų drabužių, dažnai tekdavo nešioti ir nepersiuodus, per didelius. Ūkininkai, kurie turėdavo piemenų amžiaus vaikų, piemenims duodavo savo vaikų sunešiotus drabužius⁵⁹. Piemenys vilkėdavo senus, suaugusiųjų apnešiotus, persiuodus drobinius drabužius, avėjo dažnai kojų dydžio neatitinkantį apavą: vyžomis, naginėmis, vėliau *medziokais* (medpadžiais), o dažniausiai iki pat vėlyvo rudens ganė basi: *visas tų laikų mūsų, piemenų, apsirengimas buvo ir ne iš labai šiltųjų*⁶⁰. Todėl dažniausiai kategorija *piemuo* siejama su skurdžia padėtimi, t. y. su apiplyšusiu, skarmaluotu, nešvariu asmeniu, iš kurio šaipydavosi ne tik šeimininkai, jų vaikai, bet ir kiti samdiniai. Savų piemenavusių vaikų padėtis šeimoje buvo geresnė, priklausė nuo šeimos finansinės padėties.

Piemenis sunkią padėtį lėmė pirmiausia ganymo trukmė, dažnai sunkiai pakeliama mažam vaikui. Morkūno teigimu, pagal amžių ir fizines jėgas piemenų darbo diena būdavusi nepaprastai ilga ir sunki: tokia pati, kaip ir suaugusių darbininkų, o kartais net ilgesnė. Ganymo dienos trukmė, lyginant su kitais samdiniais, buvo ilgiausia: prasidėdavo labai anksti ryte ir baigdavosi saulei leidžiantis. Tai sąlygojo miego stoka:

⁵⁷ Elvyra Glemžaitė-Dulaitienė, *op. cit.*, p. 177–178.

⁵⁸ Vitalis Morkūnas, *op. cit.*, p. 109.

⁵⁹ *Ibid.*, p. 136.

⁶⁰ Nalšios muziejus (toliau – ŠvKM), b. 2. Etnografinė medžiaga. Piemenavimai. Antano Bielinio prisiminimai. Ignalinos r. 1978 m. l. 96.

*Vargau visą liepos ir pusę rugpjūčio mėnesio. Labai sublogau. Man trūko poilsio. Miegoti tekdavo tik 5–6 valandas per parą. Maniau, kad neišlaikysiu, bet jie nekreipė dėmesio.*⁶¹

Piemenų padėtis išskirtinė ir dėl laisvų dienų nebuvimo – ganyti reikėjo ir šventadieniais:

*Man tekdavo labai retai kokia dienele tų išėiginių nuo ganymo dienų, o visos kitos, ir sekmadieniai, ir šeštadieniai, ir didesni, ir mažesni kermošiai bei atlaidai vis ganyt ir ganyt, per visą vasarą, per visą gyvulių ganyimo laiką.*⁶²

Skurdi apranga ir darbo vieta gamtoje (už sodybos ribų) piemenims sukeldavo problemų: fizinių negalavimų, prasidedančių nuo ganymo sezono pradžios ir trunkančių iki pat pabaigos. Žodis *piemuo* dažnai asocijuojasi su nuolat sužeistomis, skaudančiomis kojomis. Frazeologizmas *gaideliai pragydo* žinomas visoje Lietuvoje: *kai kraujas bėga, sako „gaidžiai gieda“ arba „skiautė raudona“*⁶³. Ši piemenis varginusi problema atsiradavo dėl gamtinių sąlygų bei pagal amžių netinkamos aprangos nešiojimo. Ji vienodai kamavo abiejų lyčių atstovus. Ankstyvą pavasarį bei lietingą vasarą suskeldėjusios blauzdos, lūpos ir nosys, lietingą vasarą iššutusios kojos, iki kraujo aštrių rugienojų subadytos papadės, grumstų ir akmenų nugramdyti pirštai, stiklų supjaustytos kojos – tik keli esminiai piemens padėties elementai per visą ganyimo sezoną.

Nepakeliama žvarba rudens darganotomis dienomis, ankstyvos šalnos piemenims dažnai buvo be galo sunkūs išmėginimai. Atšalus orams piemenys ilgai kojų nesiaudavo, nes dažniausiai neturėdavo kuo:

*Gaspadorius buvo piktas ir jam nieko nedavė apsiauti. Tad sušalęs alkanas vaikas pabėgo į namus. Čia tėvas gerai atlupo diržu ir liepė grįžti toliau likusį laiką ganyti. Stipriai peršalus jį apstojo votys, o randai nuo jų ir dabar matosi ant veido ir kūno.*⁶⁴ Dažnas ganęs asmuo žino, kokią reikšmę turėjo karvės mėšlas, tai vienas iš šilumos šaltinių. Sustirusias nuo šalčio kojas piemenys, kerdžiaus ar vyresniųjų pamokyti, trumpam susišildydavo įkišę į šiltą karvės mėšlą ar šlapimą:

⁶¹ Kazys Varašinskas, *op. cit.*, p. 93.

⁶² LII ES, b. 1051. Piemenavimas. Antano Bielinio prisiminimai. Ignalinos r. Dietkaučiznos k. 1984 m. l. 17.

⁶³ LII ES, b. 933. Gyvulių ganymas, priežiūra ir šėrimas. Surinko: R. Senkutė. 1980 m. l. 11.

⁶⁴ ŠvKM. E. MF. b. 39, ap. 08.

rytą stengdavausi atsistoti į šiltą karvės mėšlą. O saulei pakilus nusiplaudavau kojas ir sėdėdavau ant žemės, susukęs jas į švarko skvoernus. Nešiojau si ir šieno saują pasidėti po kojomis, vyniojau jas į skudurus. Apsiauti nieko nedavė; aš savo nugarą šildydavausi atsirėmęs į šiltą jaučio nugarą.⁶⁵

Vaikystėje patirti sunkumai, gebėjimas įveikti įvairias problemas traktuotinas kaip vienas jauno asmens socializacijos etapų.

Tikras piemuo – vyriškumo vaizdinys. Dar XX a. pirmoje pusėje kaimo bendruomenės aplinka turėjo didelės įtakos individo kaip asmenybės formavimuisi. Stankuvienės teigimu, „vaikams etninės kultūros vertybės ir dorovinės normos būdavo perduodamos jų pernelyg neakcentuojant, tarsi savaime, dalyvaujant šeimos ir bendruomenės gyvenime“⁶⁶. Tačiau analizuojant *samdomų piemenų* padėtį, pastebima kitokia tendencija – jis dažniausiai savarankiškai ugdomi prisitaikydami prie svetimos kaimo aplinkos. Kas yra *tikras piemuo*? Viena esminių jo ypatybių yra gebėjimas susieti su kaimo bendruomene. Šiame kontekste pasireiškia piemenų individualūs bei grupiniai gebėjimai, atsiskleidžiantys per mokėjimą komunikuoti.

Tapatinamas su gebėjimais gerai/tinkamai atlikti savo darbą. Dar XX a. pradžioje buvo fiksuojama, kad ryškaus skirtumo tarp *samdomų piemenų* ir ūkininko vaikų beveik nebuvo. Jie drauge vykdavo kerdžiaus nurodymus, vieni kitiems padėdavo bėdoje, kartu žaisdavo. Dažnai paskutinius metus ganantis piemuo jau laikytas vyriausiu, sumaniausiu, daugiausia patyrusiu ir galinčiu tinkamai atlikti darbą piemeniu. Jis buvo geriau priimamas bendruomenėje, taip pat labiau toleruojamas kerdžiaus. Tokiam piemeniui kerdžius skirdavo sudėtingus darbus, patikėdavo karves ganyti krūmynuose ar miške. Nuo XX a. ketvirto dešimtmečio, kai daugelyje Lietuvos vietovių nustojama bendrai ganyti bandą, kerdžius nebesamdomas, o jo funkcijas perima sumanesnis piemuo. Dažnai tokiu piemeniu tapdavo ganantysis paskutinius metus.

Tačiau gilinantis į piemenų individualias savybes, akivaizdžiai iš-

⁶⁵ Kazys Varašinskas, *op. cit.*, p. 93, 95.

⁶⁶ Irena Stankuvienė, „Tradicinė Lietuvos kaimo dorovinė kultūra bei tradicinis ugdymas: idealusis ir realusis aspektai“, *Tiltai*, Priedas: Edukologija: problemos ir perspektyvos, nr. 11, 2002, p. 146–152.

siskiria samdomų, o ne savo šeimos piemenų gebėjimai tinkamai atlikti piemens darbą. Todėl dažniausiai kaip *geras piemuo* identifikuojamas samdomas piemuo, atsidūręs tarp kitų piemenų, kitoje erdvėje. *Samdyti piemenys*, palyginti su ūkininkaičiais, būdavo labiau gyvenimo užgrūdinti, kiek gudresni, sąmojingesni, tik jie turėjo mažiau laisvo laiko pramogoms, kadangi privalėjo padėti šeiminkams nudirbti įvairius ūkio darbus⁶⁷. *Samdomas piemuo* – sumanesnis, komunikabilesnis ir vikresnis. Šios ypatybės įgyjamos kartu su gebėjimu tinkamai prisitaikyti svetimoje aplinkoje. Savų šeimų vaikams būtinybės prisitaikyti prie aplinkos nėra, nes jie gyvena savo kaimo bendruomenėje.

Vyriškumo ženklai. Tikro piemens įvaizdis nusakomas ne tik per gebėjimą tinkamai atlikti savo darbą, bet ir per vyriškumą patvirtinančių reikmenų komplektą. Patys reikšmingiausi, be kurių piemuo nebuvo laikomas tikru, buvo botagas (svarbiausias), peilis ir *terbelė* (maišelis). Botagas ir jo valdymas – pagrindinis piemens vyriškumo simbolis ir *tikro piemens įvaizdžio* branduolys. Pirmiausia tam tikrą specifiką diktavo gamybos būdas – paprastai piemenims botagus padarydavo kerdžius. Vyresni piemenys dažnai mėgdžiodavo kerdžiu, norėdami įrodyti savo subrendimą ar vyriškumą prieš jaunesnius piemenis, todėl stengdavosi nusivyti botagą, panašų į kerdžiaus, gyvulius gąsdindami pliaukštelėjimais, *kad tie jų klausytų taip, kaip klausydavo kerdžiaus*⁶⁸. *Tikras piemuo* geba gerai valdyti botagą, kai pliaukštelėjimas ir šuktelėjimas gyvuliui bei pastarojo paklusimas įrodydavo jo meistriškumą bei gebėjimą suvaldyti bandą. Dažnai pradantysis ar jau kelerius metus bandą paganęs piemuo, norėdamas įrodyti esąs tikras vyras, pamėgdžiodavo vyresnius, imdavo iš jų pavyzdį.

Peilio valdymas irgi susijęs su vyriškumo įrodymu ir *gero piemens įvaizdžiu*. Piemuo visada su savimi turėdavo peilį, o tai dažnai būdavo vyriškumo įrodymas prieš silpnosios lyties atstoves. Ganiusios mergaitės veikiausiai neturėdavusios botago ir peilio, tik vyrai ir mokėję juos pasigaminti bei gerai valdyti. Liaudyje dažnai vartotas posakis – „piemuo be peilio – kaip artojas be arklo ar šuo be uodegos“⁶⁹. Šių atributų turėjimas

⁶⁷ Rimas Stankūnas, „Kolektyvinis gyvulių ganymas lietuvis kaime XX a. pradžioje“, *Kraštotyra*, nr. 24, Vilnius, 1990, p. 69–70.

⁶⁸ ŠvKM, b. 2, l. 64.

⁶⁹ Rimas Stankūnas, *op. cit.*, p. 64.

pabrėžiamas iki pat XX a. pabaigos, kai ganydami vyresni piemenys visada su savimi turėję peilius: *Jais duoną raikydavo, lašinius pasipjaustydavo, drožinėdavo botkotį ar žaisdavo*⁷⁰.

Tikras piemuo ir kaimo bendruomenė. Piemuo, žinantis kaimo bendruomenės papročius, turi didesnę galimybę būti nuolat ir brangiau samdomas. Piemuo privalėjo žinoti apeigų, atliekamų gyvulių ūkinėje veikloje, svarbą kaimo gyvenime. Gyvulių ganymo sezonu svarbiausios pirmojo išginimo ir Sekminių dienos apeigos. Romanas Vasiliauskas pirmosios gyvulių ganymo dienos apeigose išskiria kelis piemens veiklą reglamentuojančius draudimus, pirmiausia „reglamentuojančius elgesį su magiškomis priemonėmis“⁷¹. Tai draudimas naudoti aštrius daiktus: *kad gyvulių vilkas neneštų, tai piemeniui ligi šv. Jurginių neduoda peilio ir ugnies kurti*⁷². Ekologiniai draudimai⁷³: negalima laužyti medžių šakų, draskyti paukščių lizdų, teršti vandens. *Per šv. Jurgį piemenėliai saugodavo, kad šakelės nenulaužtų*.⁷⁴ Svarbūs draudimai, susiję su kaimynų nuosavybės saugojimu⁷⁵: negalima leisti paukščių, gyvulių į kito valstiečio žemę. Egzistavo draudimai ir dėl elgesio: *neleisdavo švilpauti, kad nebaidytų gyvulių, kad gyvuliai žinotų tokius, su kuriais eina į ganyklą*⁷⁶. Vienas griežčiausių draudimų buvo mušti gyvulius, nes tikėta, kad tai galėjo labai pakenkti. Karvė galėjusi neapsivaisinti, užtrūkti, melžtis su krauju ir pan. Minėtame kontekste tikro piemens asociacija siejama su draudimų žinojimu ir laikymusi.

Per kitą svarbią šventę – Sekmines piemuo privalėjo elgtis pagal gyvuojančias tradicijas: apeigose dalyvaudavo kaimo bendruomenė ir piemenų bendrija, abiem grupėms sąveikaujant. Sekminių apeigoms būdingas išskirtinis šeiminių dėmesys piemenims; daugiausia dalyvauja moterys. Jos Sekminių rytą gerus piemenis aprenkia naujais (ar persiūtais) rūbais,

⁷⁰ ŠvKM. E. MF. b. 39. ap. 5.

⁷¹ Romanas Vasiliauskas, *Lietuvių liaudies pedagogika – jaunosios kartos socializacijos fenomenas*, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2006, p. 148.

⁷² LTA, b. 2237, ap. 115.

⁷³ Romanas Vasiliauskas, *op. cit.*, p. 148.

⁷⁴ Jonas Balys, *Lietuvių kalendorinės šventės*, Vilnius: Mintis, 1993, p. 165.

⁷⁵ Romanas Vasiliauskas, „Piemenavimas. Vaiko branda“, in: *Šiaurės Lietuvos kultūros paveldas. Papročiai*, t. 1, Kaunas, 2007, p. 148.

⁷⁶ LII ES, b. 118, l. 132.

Piemenys vainikuoja karves per Devintines. Acokivų k. Šiaulėnų vlsč. Šiaulių aps. 1934 m. Kauno dailės muziejus, 5462

skaniau pamaitina, pamalonina meiliu žodžiu. Toks elgesys piemenų atžvilgiu veikiausiai susijęs su kaimo bendruomenėje egzistavusiomis tradicinėmis etikos normomis. Tradicijų išmanymas bei bendruomenės viešosios nuomonės paisymas šeimnininkes skatino prisidėti prie apeigų organizavimo. Tai pasireiškėdavo per *melstuvijų rinkimą*, kai nė viena neatšakydavo piemenims įdėti maisto produktų, o *piemenų baliaus* rengimas buvo kiekvienos šeimnininkės garbės reikalas.

Tačiau Sekminių dienos apeigų iniciatyva turėjusi priklausyti patiems piemenims, mat nykstant institucijai nunyksta ir apeigos. Ganiusiesiems tai buvusi nepaprasta diena, t. y. tik šią dieną jie sulaukdavę ypatingo dėmesio iš savo šeimnininkų: svarbiausia, kad „iki pietų leisdavo nubėgti pas tėvus, bet daugiausiai patys tėvai ateidavo“⁷⁷. Todėl Sekminių diena suteikė ir galimybę pabendrauti su savo šeima, o tai svarbu jauno asmens socializacijai.

Sekminių apeigų išskirtinis momentas – apvainikuotų karvių pargynimas į namus, o kulminacija – *piemenų balius*, *piemenų paucienė*. Tradicinė piemenų *paucienė* (kiaušinienė) – vienas pagrindinių piemenų puotos val-

⁷⁷ LII ES, b. 1105. Kalendorinių švenčių papročiai. Surinko: S. Laučišnytė, R. Bilkštytė, J. Busilaitė, A. Matulevičiūtė. (VVU). Pakruojo apylnkės. 1985 m. l. 27.

gių – žinoma visoje Lietuvoje, rengta priklausomai nuo regiono šeiminių kieme ar ganykloje. Analizuojant piemenų baliaus momentus matyti, kad jame nedalyvauja kitų kategorijų samdiniai ir pačiose apeigose beveik nefigūruoja suaugę vyrai.

Sekminių apeigų metu atsiskleidžia kai kurie stereotipizacijos elementai. Sekminės asocijuojasi su žodžiu „*spirgutis*“, „*miegalius*“. Piemenys griežtai laikėsi tradicijos Sekminių rytą kuo anksčiau atsikelti. Nevalia pramiegoti, tokiam piemeniui užtraukiama gėda visam ganymo sezonui. Jį pramindavo „*spirgučiu*“⁷⁸, žemindavo, pajuokdavo ir vadindavo *paskutiniu*⁷⁹, *apmėtydavo eglį ar alksnių šakomis*⁸⁰. Sekminių diena piemenims buvusi taip pat svarbi ir dėl perėjimo į kitą samdinių kategoriją. Piemenavę asmenys prisiminimuose pabrėžia šios šventės svarbą savo kaip piemenų kategorijoje: *Sekminių popietyje, vyresnio amžiaus nesamdyti piemenys, pretenduoja į pusbernius, jau būdavo atleidžiami nuo ganymo, o juos pakeisdavo jaunesni jų broliukai*⁸¹. Išėjimas iš žemiausios samdinių kategorijos – kiekvieno paaugusio piemens didžiausia svajonė, pasireiškianti noru kuo greičiau baigti ganyti ir tapti tikru bernu. Pirmiausia perėjęs į pusbernius piemuo atsikrato žeminančio statuso kaimo bendruomenėje ir taip pereina į kitą socializacijos etapą – įsijungia į kaimo jaunuomenę. Tai, pavyzdžiui, atveria galimybę dalyvauti kaimo vakaruškose, nes su piemeniu nė viena kaimo mergina neidavusi šokti. Svarbiu socialinės brandos ritualu būdavo piemens iššventinimas į bernus. Tverėčiaus apylinkėse (Ignalinos r.) per gegužines bernai piemenį iššventindavę į bernus. Etnografinėje medžiagoje gana smulkiai aprašomos tokio iššventinimo apeigos, kai piemeniui „nurišamas“ pantis ar jis įrašomas į bernų knygą, kai apeigų kulminacijoje sesuo perriša liemenį savo austa juosta, kuri reiškusi, kad nuo šios akimirkos jis – pilnateisis bernas⁸². Kita vertus,

⁷⁸ Balys Buračas, *Lietuvos kaimo papročiai*, Vilnius: Mintis, 1993, p. 246.

⁷⁹ LII ES, b. 681. Darbo, Šeimos, kalendoriniai papročiai. Surinko VVU Kraštotyrininkai. Pasvalio r. Joniškėlis. 1974 m. l. 6.

⁸⁰ ŠvKM. E. MF. b. 39, ap. 08.

⁸¹ LII ES, b. 892. Vėžionys. Surinko: Pranas Juozapavičius. Prienų r. Jiezno ap. 1981 m. l. 144.

⁸² LII ES, b. 1077. Etnografiniai aprašymai. Antano Bielinio prisiminimai. Ignalinos r. Tverėčius. 1985 m. l. 229.

aukštesnis statusas kaimo bendruomenėje pasireiškėdavo ir didesniu darbo apmokėjimu.

Ralio, karvutės, ralio. *Tikras piemuo* asocijuojasi su dainavimu ir muzikavimu. Kaimo bendruomenėje gražiai mokantis giedoti piemuo mieliau buvo kviečiamas ganyti ūkininkų gyvulių ir net gaudavo didesnę atlygį negu nemokantis giedoti. Piemenims grojimas ir dainavimas buvo ne tik pramoga, galimybė bendrauti bei būdas bent iš dalies užmiršti kasdienybės negandas, bet ir vienas profesinės specifikos elementų. Mat piemenys bandą tvarkydavo šūksniais – signalais. Vieni jų ramina karves: *Tpruka tpruka žaloji, tpruka tpruka*, kitais siekiama, kad karvės nustotų vaikščioti ir atsigultų arba sustotų: *Gula galva, drimba koja*⁸³. Dar kitokie – genant karves namo: *Šiuo nama* ar panašūs, kurie skamba raginamai. Piemenys, ypač mergaitės, ganydami daug raliuodavo, tarsi kalbėdavo su karvėmis.

Dūdelės vaizdinys neatsiejamas nuo *piemens*. Pagrindiniai instrumentai buvo aerofonai⁸⁴: švilpukai, birbynės, molinukai. Muzikiniai instrumentai būdavo ne tik bendravimo priemonė, bet ir atlikdavo utilitarinę funkciją – buvo nepakeičiamas darbo įrankis, juo piemenys mokėdavo valdyti bandą. Mokėjimas patiems pasigaminti muzikos instrumentą – *tikro piemens* savybė. Piemenavę pateikėjai pabrėžia: *mes, piemenys, visi mokėdavome patys pasidaryti dūdeles ir visi mokėdavome ant jų dūduoti*.⁸⁵ Nemokėjimas pasigaminti muzikos instrumento buvo laikomas žioplumo išraiška. *Jei koks žioplesnis piemuo nemokėdavo pats pasidaryti dūdelės, tai jam pastyrius padėdavo pasidaryti, su kuria tas net pasididžiudamas kelias dienas be perstojo dūduodavo*.⁸⁶ Todėl piemeniui muzikiniai gebėjimai būdavę gana svarbūs socializacijos procese.

Išvados. Šiandienėje visuomenėje ir tradicinėje kaimo bendruomenėje į *piemenį* žvelgiant teoriškai ir problemiška kaip į kultūrinį ženklą ir jo prasmes, išryškėja sąvokos dviprasmiškumas, sietinas su amžiaus

⁸³ ŠvKM, b. 2, l. 1.

⁸⁴ Romualdas Apanavičius, „Tradiciniai muzikos instrumentai lietuvių ganymo papročiuose“, in: *Lietuvių liaudies papročiai*. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 1991, p. 201.

⁸⁵ ŠvKM, b. 2, l. 73.

⁸⁶ *Ibid.*

kategorija bei tam tikra veiklos specifika. Šiuolaikinės visuomenės požiūriu fiksuojame stereotipinius vaizdinius: *svetimas* ir *savas* piemuuo, vargo metafora – *gaideliai pragydo*, jaunas amžius, lytis. Tradicinėje kultūroje tai atsiskleidžia per bendruomenėje gyvuojančias reikšmes: *tikro piemens* vaizdinį, vyriškumo ženklus. Todėl ne tik šiuolaikinis pasaulis yra ženkliškas, bet ir tradicinėje kultūroje esama kultūros reiškinių ženkliškumo.

CATEGORY SHEPHERD – A SOCIAL CULTURAL CLASSIFICATION PRINCIPLE

Regina Mikškaitė-Čičiurkienė

Summary

The category *shepherd*, existing both in contemporary society and in the traditional village community, stands out in investigations of the customs of grazing. The double meaning of this concept becomes more evident. After analyzing the works of earlier researchers, this assumption made more relevant the object of the research – the culture of shepherding. The clearly manifest general conformity related to the rapidly changing villages of Lithuania in the second half of the 20th c., the disappearing as well as the newly forming under the circumstances of globalization traditions expand the problematic space of the research. The mentioned assertions provide an opportunity to study the selected topic in several stages. Thus, this research is one of the first attempts to look at the current significance and traditional meanings of the category of the shepherd.

The object of the research – the group of individuals belonging to the category of hired persons participating in animal husbandry – shepherds.

The purpose of the research – to analyze the meaning of the shepherd category in different contexts. Looking at the category *shepherd* from a theoretical problematic viewpoint as a sign of cultural expression and its meanings, the ambiguity of the concept, related to the category of age as well as to some of a person's specific activities, often having a negative meaning in life, becomes clearer.

From the viewpoint of contemporary society the metaphor of stereotype images is revealed: *foreign* and *own* shepherd, the metaphor of a hard life, tied with the phrase “the cocks crowed”, young age, and sex. In a traditional culture this is revealed through the practical meanings existing in the village community: the image of the *real shepherd*, signs of manliness. Thus, not only is the current world significant, but in the traditional culture there exists the significance of culture occurrence, expressing its stereotype meanings first as cultural significance and all its meaning as a cultural completeness.